

Вукић Илинчић
Бомбашка и Васојевићка афера

Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори
Одјељење за историју

Посебна издања
Књига 5

Вукић Илинчић
БОМБАШКА И ВАСОЈЕВИЋКА АФЕРА

Уредник
Вукић Илинчић

Никшић 2012

*Б*БОМБАШКА
И ВАСОЈЕВИЋКА
АФЕРА

Вукић Илинчић

Издавачки центар
Матице српске
Друштва чланова
у Црној Гори

Захвалан родитељима: Аници и Радојици - Бранку

Насловна страна: Клубаши долазе на скујишиинско засиједање

Садржај

Предговор 7.....	7
I. Умјесто увода.....	12
Кратак преглед друштвено-политичких прилика од Устава до бомбашке афере.....	12
II. Бомбашка афера.....	19
Откривање бомби.....	167
Закон и Суд за суђење у бомбашкој афери и иследне радње.....	30
Свједок Ђорђе Настић.....	76
Оптужница и одбрана.....	101
Пресуда.....	111
Суђење у Котору и одједи пресуде.....	119
III. Од анексионе кризе до Васојевићке афере.....	133
Анексиона криза.....	133
Политичке прилике за вријеме анексионе кризе у Црној Гори.....	137
Оснивање и циљ „Тајне револуционарне организације Народне странке“.....	143
IV. Васојевићка афера.....	155
Откривање завјере.....	155
Образовање суда и судски процес пред домаћом и иностраном јавношћу.....	166
Истрага.....	183
Оптужница.....	185
Пресуда и извршење.....	234
Прилике у Црној Гори последије извршења пресуде.....	239
Одједи пресуде у широј јавности.....	243
Покушај повратка угледа династији и проглашење Краљевине Црне Горе.....	253
Закључак.....	259

Резюме.....	266
Извори и литература.....	268
Прилози (Поједини факсимили докумената и фотографије савременика и учесника у бомбашкој и Васојевићкој афери).....	279

Предговор

Један од најбурнијих периода у историји Црне Горе било је раздобље од доношења првог Устава 1905. године до Првог свјетског рата. У том тзв. уставном периоду политичке борбе ће, због сплета околности, посебно унутрашњих, достићи кулминацију.

Овај период историје Црне Горе није у довољној мјери научно освијетљен и валоризован, конкретно, кад је ријеч о парламентаризму, односно његовом почетку на основу уставности, као и парламентарним и политичким борбама и њиховим узроцима. Историчари су се углавном бавили овим периодом и догађајима у оквиру својих тема у општем контексту.

Књаз Никола је 1905, на опште изненађење, не само јавног мњења него и најближих сарадника, „даровао“ земљи први устав и тако прокламацијом увео земљу у парламентарни политички живот, који је био непознаница у патријархалној и непросвијећеној Црној Гори у том времену.

Патријархално-аутократски начин владавине књаза Николе представљао је анахронизам новог доба, а неуставне земље биле су најзаосталије у Европи, па је црногорски суверен желио, између осталог, макар и декларативно, да свој народ и земљу прикључи просвијећенима.

Наиме, на почетку XX вијека десиле су се крупне промјене у окружењу и Европи. Постоје мишљења да је на увођење уставности у Црној Гори највише утицао мајски преврат у Србији 1903, те да је књаз увидио како завршавају апсолутистички режими и владари. Међутим, он је, поред тога, желио да не заостаје за Србијом и Карађорђевићима јер му је животни циљ био да се крунише на свесрпском престољу.

И унутрашње прилике ишле су наруку увођењу уставности. Послије добијања међународног признања на Берлинском конгресу 1878. године, Црна Гора је ушла у ред међународно признатих држава и стекла услове за држи и неометан друштвено-економски развитак.

Општем привредном и друштвеном напретку доприносили су угледни научни и културни посленици из Србије, Војводине, Далмације, Босне и Херцеговине, који су на позив књаза Николе долазили и стварали у Црној Гори.

Проширење територије у ослободилачким ратовима 1876–78. и међународно признање привукли су и страни капитал, највише италијански, па се у земљи формирају прва индустријска предузећа, што је условило развој саобраћаја и повезивање старих и новоослобођених територија.

Иако спор, напредак у односу на пређашње стање био је видљив у свим сферама живота земље која је до тада била изразито сточарска и ратничка. Наравно, Црна Гора је и даље била у огромном заостатку за савременим цивилизацијским токовима тога времена.

У склопу нових друштвено-економских односа на почетку XX вијека, постепено се формирао и грађански слој, који је желео да буде носилац прогреса и којем није одговарао архаични начин мишљења и владавине. То је био случај и са младићима из Црне Горе који су се школовали на страни, претежно у Србији, али и у другим уставним и напреднијим државама. Они су усвајали демократске идеје и, вративши се у отаџбину, постали главни покретачи слободнијег мишљења и заговорници и поборници већих личних и грађанских слобода. Један дио школованих људи ступио је у државну службу и био ослонац старом мишљењу и режиму, тако да је диференцијација убрзо била видљива, не само имовинска већ и у начину размишљања. Све ове околности су утицале да књаз Никола прогласи земљу уставном, а себе уставним владаром.

Устав је без сумње био велики искорак у правној надградњи земље. Његовим доношењем стекли су се предуслови за политичко удруживање и политичке организације, за скупштинску контролу власти и демократско и опозиционо дјеловање, а тиме и за већи квалитет у друштвеном и политичком животу земље. Већ у првој уставној скупштини дошло је до поларизације мишљења и идеја, као и до формирања прве политичке организације.

Још на самом почетку рада скупштине посланици су се издиференцирали на конзервативне, који су и поред новонасталих околности остали привржени старом начину мишљења и владања, и на млађе, школоване и радикалније посланике који су жељели промјене. Ови посљедњи ће у скупштини образовати свој клуб, из којег ће се формирати прва политичка организација у Црној Гори – Народна странка.

И поред прокламованог парламентаризма и уставности, књаз Никола и посланици блиски двору нијесу са симпатијама гледали на скупштину у којој су на самом почетку већину имали њихови опоненти. Сматрали су их исувише радикалним јер су захтијевали, поред осталог, ревизију Устава, преглед старих финансијских рачуна, одлучнију националну политику и тјешњу сарадњу са Србијом и Русијом, као и успостављање односа у земљи на начин прокламован Уставом.

Због неискрености у доношењу Устава, чије су норме важиле више на папиру него у стварности, односи у скупштини су се све више заоштравали, да би ескалирали у отворено непријатељство које се пренијело и на шире народне слојеве.

Прву уставну скупштину, која је изабрана на релативно слободним изборима крајем 1906, књаз Никола је распустио у мају 1907. Сљедећи избори били су организовани по његовој вољи, те је на тај начин добио жељену послушну скупштинску већину. Монтирани избори и терор цивилних и војних власти према неистомишљеницима уочи избора и на самим изборима, још више су заоштрили стање, па је земља била на граници тешких сукоба. Безакоње су спроводиле књажеве присталице, окупљене у тзв. Правој народној странци. Били су познатији као **праваш** и радили су против књазу омрзнутих присталица Народне странке, познатијих као **клубаш**.

Период од краја 1907. па до балканских ратова 1912. карактерисали су безакоње у свим сферама друштвеног живота, политички прогони неистомишљеника и нерасвијетљена убиства политичких противника, монтирани судски процеси и афере.

У драстичним обрачунама политичких противника режим најчешће није бирао средства, али ни опозиција. Кулминацију таквог стања представљају Бомбашка и Васојевићка афера, чије ће се посљедице у политичком животу Црне Горе осјећати и касније. Бомбашка афера 1907. и Васојевићка афера 1909. свој епилог су добиле на судским процесима у Цетињу и Колашину, на којима су противници режима осуђени на дугогодишње затворске казне. На судском процесу у Колашину осуђени на смрт који су били у рукама власти су и стријељани.

Иако постоје поједине узрочно-посљедичне везе између Бомбашке и Васојевићке афере, то су два одвојена историјска

догађаја који немају подударности, осим општег политичког контекста. Ово треба истаћи, јер поједини публицисти, мемоаристи и завичајни хроничари сматрају да је то један догађај и тако доводе у забуну, не само ширу читалачку публику већ и дио стручне јавности. Та тврдња, просто, није историјска чињеница. Истина, у заблуду их доводе и фондови Државног архива у Цетињу, гдје је несистематски похрањена грађа о овим догађајима, односно испретурана је у истоименим фондовима (Бомбашка и Васојевићка афера). Архивским радницима сређивање грађе је било веома тешко, не само што ова два догађаја нијесу научно валоризована већ и због техничких разлога. Грађа са судског процеса у Колашину поводом Васојевићке афере вођена је веома лоше, а још се притом радило о тајном процесу, док је судски процес у Цетињу по Бомбашкој афери водио специјални суд по закону *lex specialis*: *Закон о суђењу анархистичких злочина*, како се звао и специјални суд, али састављен од професионалних судија. Забиљешке са судског процеса су вођене професионалније, записници су углавном писани на машинама, док у судском процесу у Колашину није био такав случај, што се и могло очекивати од тајног суда без иједног правника. Забуни су допринијела и имена осумњичених и осуђених, јер се помињу у оба судска процеса.

На крају, ова књига је само дио мог дугогодишњег научног истраживања и рада. Бомбашка и Васојевићка афера су, иначе, само једно поглавље у склопу много шире теме коју сам обрађивао у склопу докторске дисертације под називом: **Политичке прилике у Црној Гори од 1905. до 1914.** коју сам одбранио на Филозофском факултету Универзитета у Бањалуци 29. марта 2007. године, пред комисијом у саставу: академик Миомир Дашић, академик Здравко Антонић и проф. др Ђорђе Микић.

Сматрам да ће посебна публикација, са детаљном анализом чињеница на основу архивске грађе као примарног историјског извора о овим догађајима, на прави начин освијетлити узроке и последице и донијети објективан научни суд и тиме отклонити, поред осталог, све недоумице у оној мјери коју допуштају сачувани историјски извори. Читалац ће моћи пажљивом анализом да изврши поређење са до сада објављеним публикацијама, али и публикацијама и новинарским чланцима појединаца

који су имали за циљ злоупотребу ове двије афере (које су се десиле прије више од једног вијека) у дневнополитичке сврхе. Рачунајући на неупућеност шире јавности, њихове се тврдње углавном базирају на свједочењу аустроугарског агента Ђорђа Насића. Тим прије што су се догађаји из 1907. и 1909. рефлектовали на односе тадашњих српских држава Црне Горе и Србије, што им служи као идеална основа за манипулисање у садашњој констелацији односа двију земаља.

Подгорица, фебруар 2012.

В.И.

I. Умјесто увода

Кратак преглед друштвено-политичких прилика од Устава до Бомбашке афере

Међународно признање и период мира омогућили су Црној Гори напредак у друштвено-економском животу, што ће резултирати све снажнијим супротстављањем аутократској владавини књаза Николе и оданом му главарском слоју.

Резултат позитивних демократских процеса је први црногорски устав 1905. године. Црногорски суверен није прихватио устав самоиницијативно „из добре воље“ демагошким маниром иманентним недемократским системима власти, већ се ради о једном изнуђеном поступку који није производ личних хтјења и добре воље, него резултат историјских околности. Устав ће послужити као основ за доградњу правног система, а тиме и за друштвени, економски, политички и културни развитак на основама другачијим него до тада.¹

Без обзира на мањкавости и конзервативност Устава, његово усвајање је велики догађај и прекретница у историји Црне Горе, иако она није постала у правом смислу ријечи парламентарна и грађанска држава. Мада је у земљи остало доста старог, Уставом су ударени темељи модерној, европској, грађанској држави, омогућена политизација широких народних слојева, отворене уставне, парламентарне и политичке разлике и надметања.²

Јован Ђоновић, тадашњи познати црногорски опозиционар, каже да је Устав, иако конзервативан, добром примјеном могао бити бољи: „али то се није хтело или није умело“, да је по Уставу представницима народа и народу било допуштено оно што је изричито набројано, а све друго забрањено јер се књаз Никола тешко могао ослободити старих навика, па је сукоб старих и младих генерација био неизбјежан.³

---

¹ О Уставу, видјети: Новица Ракочевић, *Први црногорски устав*, „Историјски часопис“, књига ХХИХ–ХХХ (1982, 1983); са правног аспекта: др Светислав Мариновић, Марко Дакић, *Црногорско судство кроз историју*, Цетиње, 1998.

² Новица Ракочевић, *Црногорска народна скупштина 1906–1914*, Подгорица 1997, 21.

³ Јован Ђоновић, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905–1910*, Београд, 1939, 57.

Устав су критиковали и црногорски студенти у Београду. Сумњали су у књажеве добре намјере, па су у летку под називом „Ријеч црногорске универзитетске омладине“ изнијели свој став и књазу Николи ставили до знања да је Устав резултат околности, те да „даривање слободе није баш од слободне и добре воље...“.⁴

Друга студентска прокламација, из априла 1906, огорчила је књаза и тадашњу владу. Потписнике су предали суду, који ће им судити у октобру исте године. Студенти се на суду нијесу бранили, већ нападали режим, што им је донијело велике симпатије. Посебно је био запажен Марко Даковић. Суд је оптужене ослободио, с образложењем да прокламација није била увреда и клевета књаза и да се због критике не може кажњавати, што је пропраћено општим одобравањем јавности, манифестацијама и овацијама грађана Цетиња.

Суђење у Цетињу изазвало је велико интересовање. „Народна мисао“ – први опозициони лист у Црној Гори, који је кратко вријеме излазио у Никшићу, пише о суђењу студентима, за које каже да никада нијесу ни мислили да вријеђају књаза, већ да је у питању „осјећај љубави према својој земљи“, у жељи да она не заостаје за осталим културним земљама. „Васпитавајући се у Србији земљи слободној, наша је омладина видјела како се оштро критикује свака погрешка и сваки недостатак у државној управи“.⁵

Избори за Законодавну скупштину, одржани у септембру 1906, били су почетак политичке борбе коју су пратила дјела „неодмјерене жестине, терора, злоупотребе власти, завјера, политичких и судских процеса“, што је трајало малтене све док је Црна Гора постојала као независна држава, односно до 1916.⁶

У Народној скупштини брзо се на удару нашла и прва уставна влада (Министарски савјет, како је био званичан назив – прим. В.И.) Лазара Мијушковића, која је, не чекајући да јој се изгласа неповјерење, поднијела оставку у новембру 1906. Ман-

⁴ Исто, 52–54; Видјети: *Устав за Књажевину Црну Гору* (фототипско издање из 1905), Цетиње, 1993.

⁵ „Народна мисао“, бр. 6, 8.10.1906; Н. Ракочевећ, *Црн. нар. скујишии-на...*, н.д., 22–23.

⁶ Никола Шкеровећ, *Црна Гора на освићку XX вијека*, Београд, 1964, 120.

дат за састав нове владе књаз Никола је повјерио човјеку којега ће подржати већина посланика, судији Великог суда и народном посланику Марку Радуловићу, каснијем члану Народне странке.⁷

Већину у Скупштини имали су књажеви опоненти груписани у тзв. Народном клубу – претечи Народне странке, која је формирана у фебруару 1907, а страначки програм јој је штампан у Дубровнику.⁸

Рад Скупштине прекинуо је сам књаз Никола изазвавши кризу владе која је поднијела оставку јануара 1907, а мандат за састав нове биће повјерен Андрији Радовићу, којег је књаз Никола, за разлику од претходника Радуловића, сматрао својим човјеком, оданим и послушним. Радовић је такође покушао да увјери књаза како већина у Скупштини није непријатељ њему и династији Петровић, да у њеном раду нема ништа супротно идејама књажевим и његових предака. Ипак, није га разувјерио јер се црногорски суверен исувише прибојавао слободне ријечи и уставних слобода које је сам одобрио. Како би се успоставила противтежа у Скупштини, скупштинска мањина од конзервативних посланика организује свој клуб, назван Правом народном странком – праваши, на челу са Лазаром Мијушковићем. Да би направио баланс, књаз је предложио двјема струјама у скупштини коалициону владу, што већина (клубаши) није прихватила, а влада Андрије Радовића је поднијела оставку.⁹

Нову владу, априла 1907, образовао је др Лазар Томановић, који није припадао ниједној политичкој групацији у скупштини. Родом из Боке, Томановић није био везан црногорским братственичким и племенским везама. Имао је велико животно искуство и, за то вријеме, широко образовање. Докторат правних наука стекао је у Грацу, бавио се судском и адвокатском службом, а био је и посланик Боке у далматинском сабору. Томановић је у Црну Гору дошао за вријеме ослободилачких ратова 1876. Једно вријеме уређивао је новине *Глас Црно-*

⁷ Н. Ракочевић, *Црн. нар. скупштина...*, н.д. 53; Ј. Ђоновић, н.д., 78.

⁸ Видјети: *Програм Народне странке у Црној Гори*, Дубровник, без датума издања, штампала „Српска дубровачка штампарија Др. Грацића и др“.

⁹ Ј. Ђоновић, н.д., 812; Јанко Тошковић, *Мемоари*, Цетиње, 1974, 37–40.

јорца, а био је у неколико наврата и члан или предсједник Великог суда. За вријеме његове владавине (до јула 1912) десиће се важни догађаји у спољној и унутрашњој политици Црне Горе. Остало је упамћено да је рекао: „Ја од кад сам први пут прешао у Црну Гору, само знам за Господара и само ћу његове ријечи да слушам“. Од његовог доласка на чело владе скупштински сазив (1906–1909) није се више састао; распуштен је крајем јула исте године и заказани су нови избори.¹⁰

Од доласка Лазара Томановића на чело владе, политичка ситуација у Црној Гори се додатно заоштрила. Власт је према неистомишљеницима вршила све већи притисак и терор, непрестано се водила кампања власти и *јраваша* – присталица режима и дворских људи. Они су себе називали Правом народном странком (праваши) иако никад нијесу правно-формално конституисани као политичка организација, нити су имали програм и статут. Прваци Народне странке су били уплашени за своје животе и безбједност својих најближих, као уосталом и највећи дио народа. Поједини су и емигрирали из Црне Горе: Марко Даковић, Андрија Радовић, Бајо Гардашевић, Саво Ђурашковић, Васо Ђулафић и многи други. Неки клубашки прваци су и хапшени: војвода Лазар Сочица, Јеврем Бакић, Спасоје Пилетић, Јовета Ђетковић, бивши официри Никола Митровић, Вукашин Божовић и други. Догађала су се и убиства клубаша, као сердара Сава Пламенца, народног посланика, који је убијен у Улцињу. Најближи и најупућенији су тврдили, а међу њима и војвода Симо Поповић, да је „лишен живота по наредби“, а не, како је званично било објављено, да је извршио самоубиство.

Довољно је било да неко из зависти пријави човјека па да овај оде на робију, као што је био случај са војводом Лазаром Сочицом. На све начине радило се да се клубаша што више заплаше. У кућном притвору у Никшићу били су књажеви рођаци: Божо Петровић, бивши предсједник Министарстава (представне владе-примј. В.И.), Шако Петровић, бивши предсједник Скупштине и народни посланик, Марко Петровић, бивши посланик. Рачуница власти је била да народ размисли „шта онда њих сиромаче чека...“. У таквим условима је октобра 1907. дошло до нових избора, које су клубаша називали „Томано-

¹⁰ Н. Ракочевић, *Црн. нар. скујшћина...*, н.д., 65–66.

вићеви избори или Господарева комедија“. Због таквог терора врло мали број клубаша се и кандидовао, тако да су у нови сазив ушла само два клубаша, а и они нијесу остали вјерни програму Народне странке. Из једног писма митрополита Митрофана Бана се види да је власт имала надзор над „свим и свачим“. Бившем предсједнику владе Андрији Радовићу се приписује да је, у кругу својих истомишљеника, у очајању говорио: „*Не йомаже нам нишиџа шиџо не би домбе на сваку сѣрану Црне Горе зайуцале као у Русији*“.¹¹

У спољној политици, односи између Црне Горе и Србије биће тас на ваги политичких струјања и у самој Црној Гори, у тзв. уставном периоду. Односи између двије српске државе ће се снажно одразити, како на Скупштину тако и на сами народ и његово расположење према режиму и обрнуто. Поред тога, на односе између двије земље чешће ће утицати династички него општи национални и државни интереси.

Црна Гора и Србија биле су на удару империјалистичке политике великих сила, највише Аустроугарске и Њемачке. Германске аспирације на Балкану увлачиле су Србију „хтјела не хтјела у вртлог међународних односа тога доба“. Међутим, двије српске државе су се осјећале довољно јаке да не дозволе да им се судбина рјешава без њиховог учешћа.

Односи снага међу великим силама били су често промјенљиви и неповољни по Србију, а посебно после 1903, па се могло „свашта очекивати“. Тога је био свјестан и Никола Пашић, несумњиво главна политичка личност у спољној политици Србије од мајског преврата до 1918. Била је потребна велика опрезност како се прије времена не би изазивала Аустроугарска, прилагођавање честим промјенама у односу снага у Европи и на Балкану, те припремање за кризе које су се евентуално могле наслутити. У Србији је у том времену све било „стављено на коцку“. Закони тржишта и моћ Аустроугарске условљавали су њен продор на Балкан, а поред тога и намјеру да на свој

¹¹ Видјети опширније: Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње–Подгорица, 1995, 480–520.

начин и у своју корист ријешити проблем јужнословенског јединства припајајући себи Црну Гору и Србију.¹²

Србија је за отпор аустроугарским тежњама ослонац тражила у Русији, Француској и Великој Британији, управо као Гашанин и кнез Михаило раније. И осталим балканским државицама пријетила је иста опасност, али њихова сарадња по том питању била је слаба. Посебно су Црна Гора и Србија имале заједничког непријатеља у Аустроугарској, јер су стратешки биле и прве на удару њеног продора на исток. Међутим, династички односи Петровића и Обреновића били су често лоши, а базирали су се на томе ко ће имати превласт у српском народу. И поред тога, због виших интереса, било је сарадње и сусрета како би се нашао заједнички језик.¹³

Послије мајског преврата 1903. односи ће се још више погоршати јер то није била обична промјена владе и династија, већ „велика прекретница“ у друштвеном и политичком животу Србије. У Цетињу се негодовало и јавно говорило против новог краља Србије, јер се сматрало да ће до српског уједињења теже доћи са краљем Петром Карађорђевићем на челу Србије због анимозитета двију династија и владара, зета и таста лично. Очевици су забиљежили да је вијест о мајском преврату и доласку свог зета на престо књаз Никола чуо на путу од Ријеке Црнојевића према Цетињу. То је код њега изазвало велику нервозу. Краљ из династије Карађорђевића покопао је наде црногорског династа да ће се српски народ ујединити под његовом династијом, коју је сматрао заслужнијом за српску ствар и старијом од србијанских династија. Његове жеље биле су реалније за вријеме Обреновића, омражених и искомпромитованих у Српству, што због дворских интрига, што због лоше националне политике и аустрофилства.¹⁴

Од 1903. па све до Првог свјетског рата, односно док је Црна Гора била независна држава, односи између званичне Србије

¹² Видјети: Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији 19. века*, Београд, 1958, 400–401.

¹³ Исто, 402; видјети опширније: Новак Ражнатовић, *Књаз Никола и пројашење кнеза Милана Обреновића за краља Србије 1882. године*, „Историјски записи“, 1996, бр. 3.

¹⁴ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић*, Београд, 1988, 420–446; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије...*, н.д., 20–21.

и Црне Горе били су лоши. Изузетак чини вријеме анексионе кризе, кад су се пред заједничком опасношћу односи побољшали, али су послје њеног завршетка поново захладњели. Књаз Никола је вјеровало да му највећа опасност пријети из Београда, посебно од радикала и црногорских емиграната. Посебно су га у то увјеравали црногорски агенти из Београда, који су обавјештавали књаза да му пријети стална опасност из Србије. Они су, често непоуздано, тенденциозно и са унапријед одређеним циљем, извјештавали како студенте и црногорску емиграцију подстиче званична власт Србије. Књаза Николу посебно су узнемиравале гласине о могућим атентатима. Том страху је највише доприносила књажева околина склона интригама – људи блиски двору и дворским круговима.¹⁵ Због тих разлога и спољна политика књаза Николе се одликовала неодређеношћу и лутањем између двије велике силе – Русије с једне стране, и моћне државе у сусједству, Аустроугарске, с друге.¹⁶

Они су својим поступцима и прогонима највише и допринијели да књаз Никола и његова династија добију толико противника, увријеђених и прогнаних из саме Црне Горе.

Бомбашка и Васојевићка афера су кулминација таквог стања и односа, прије свега у самој Црној Гори.

¹⁵ Народни музеј Црне Горе, Библиотечко–архивско одјељење (у даљем тексту **НМЦГ БАО**), фонд: *Приновљени рукописи*, Дјаченко Министру иностраних дјела, Цетиње 21.11.1909, без броја; Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Цетиње, 1981, 103–105.

¹⁶ Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица–Београд, 1996, 449–451; видјети: Перко Војиновић, *Српство књаза (краља) Николе I Петровића у политичким сисима*, рад са међународног научног скупа: „Краљ Никола, личност, дјело и вријеме“, том I, Подгорица, 1998, 411–427.